

A főnemesség olvasmányaitól a gyöngyösi rektorig a 16–17. században

Monok István akadémiai doktori védésén rövid, de érdekes társadalomtudományi vita alakult ki. A dolgozat ugyanis a 16–17. századi főnemesség könyvesműveltségéről szól.¹ Ebből következtek a kérdések. Akörül forogtak, hogy mi a főnemesség. Most, amikor ennek a születésnapjához szövegnek a témáján gondolkodtam, és mivel manapság az egyszerű emberrel foglalkozom, a társadalomnak az arisztokráciával ellenkező végén élő népesség meghatározása jutott eszembe. Azt írom le vázlatosan, hogy a 16–17. századi jobbágyságot legalább olyan nehéz meghatározni, mint az akkori főnemességet. A végén az is kiderül, miszerint Monok néhány odavetett adata alighanem cáfolja az egész nehezen felépített gondolatmenetet.

A 16–17. századi jobbágyok között nem nehéz egyedeket találni, mert ők maguk ritkán írtak ugyan, de róluk rengeteg adat maradt fenn. Az egymás mellé helyezett adatok pedig azt tanúsítják, hogy a társadalomnak ez a túlnyomóan nagyobb része, amelyet rendszerint kívülről nézünk, és egyszerűen mint jobbágyságot emlegetünk, rendkívül sokféle emberből állt.

A sokféleséget a legfeltűnőbb ismérvtől nézve, voltak szegény jobbágyok és gazdagok. Szegény volt például Mészáros Pongrácné a Vas megyei Micskén, akiről a jobbágyszolgáltatásokat rögzítő urbáriumba 1608-ban ezt jegyezték be: „Semmi marhája nincsen. Gyalog szolgál, noha velágtalan, szegény özvegyasszony.”² Vagy az ugyancsak Vas megyei Kapornakon Kraniacz Orbán. Róla ez áll az urbáriumban: „miser mendicans”.³ Gazdag volt viszont Székergyártó György, aki 1528-ban Lékán amiatt emelt panaszt, hogy a földesúr embere egy aranygyűrűt „ragadott el” tőle.⁴ És gazdag volt jóval később a szépevári Csütörtökhelyen az a kislány, akinek a nagyapjától kapott vagyonát a magisztrátus kezelte.⁵

Lehet aztán a szerint is megkülönböztetni a jobbágyokat, hogy szokványos vagy szokatlan módon alakították-e az életüket. A szokatlanra kiáltóan jó példa két jobbágy a szalónaki uradalomban, Kovács Márton és unoka-menyéje, Kovács Györgyné.⁶ Kovácsék telkét még a 16. század közepén Mihály és fivére, Tamás együtt szerezte, és a továbbiakban sem alapítottak külön-külön gazdaságot, nem osztották el a vagyont egymás között. Életük azonban nem egyformán alakult. Tamás megnősült, majd gyermekei is születtek, Márton viszont nem vett feleséget. Majd Tamás még fiatalon meghalt, és öt gyereket Márton egyedül nevelte fel. Felnövekedésük után pedig „tartotta” őket, vagyis ő teljesítette a telket terhelő szolgáltatásokat.

1618-ban már huszonöt éve éltek Tamás utódai Mártonnal, az egyik fia meg is nősült anélkül, hogy elköltözött volna. A dátumokból következtethetően a kor egyik legsúlyosabb megpróbáltatását, a tizenöt éves háborút élte át ilyen módon együtt, és valószínűleg nem volt közöttük ellentét. Abban a perben mindenesetre, amelynek 1618-ban felvett jegyzőkönyvéből Márton életét megismertem, semmi korábbi nézetellentétre nem történik utalás. Akkor azonban újabb haláleset történt a családban. Meghalt Tamás egyik fia, és a fiatal özvegy, aki várandós volt, az úriszék előtt pert indított Márton ellen születendő gyereke jussáért. Nyilván el akart költözni néhai férje rokonaitól. Ez a szándék érthető. Az adott helyzet közelebbi ismerete nélkül is

¹ Kiadásra átdolgozott változata: MONOK István, *A művelt arisztokrata: A magyarországi főnemesség olvasmányai a XVI–XVII. században*, Bp., Eger, Kossuth, 2012.

² A lékai és borsmonostori uradalom 1608-ban felvett urbárium. Kiadása: *Urbáriumok: XVI–XVII. század*, szerk. MAKSAY Ferenc, Bp., Akadémiai, 1959, 95.

³ A németújvári uradalom 1588-ban felvett urbárium. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Filmtár 4315. doboz. (Az eredeti elégett.)

⁴ Jegyzék a lékai uradalom parasztjainak sérelmeiről és szolgálatairól. Kiadása MAKSAY, *i. m.*, 80.

⁵ A kislány tárgyal az előjárásán: *Matricel [...] des königlichen Marecks Donnersmark*. MNL OL P 73 Csáky család illésfalvi levéltára, cist. 3. 1695. (A bejegyzés dátuma szerint lehet benne keresni.)

⁶ A Kovácsék történetét fenntartó úriszéki jegyzőkönyv kiadása: *Úriszék: XVI–XVII. századi perszövegek*, szerk. VARGA Endre, Bp., Akadémiai, 1958, 145–147.

könnyen el lehet képzelni, hogy egy energikus nő más sorsot szánjon magának, mint egy öregember gyámkodása alatti életet. És Kovács Györgyné bizonyosan nem volt tehetetlen egyéniség, ha az örökösödési eljárást rögtön a férje halála után megindította. Talán már a férjével együtt sem élt szívesen a sok családtagtól hemzsegő háztartásban.

Éppen ennyire érthető azonban az is, hogy Kovács Márton nem kívánt a vagyontól megválni egy még meg sem született örökös kedvéért. Így jegyezték fel a szavait: „...szépen tartottam őket, magamnak pedig semmit sem vettem, sem feleségemnek, sem gyermekemnek, mert nem volt feleségem.” Az ítélet szerint végül kezén maradt az egész telek, de egyébként minden más ingatlanak vagy ingóságoknak a felén meg kellett osztoznia az özvegygel, és „az gyermek tartására” a fiatalasszonynak egy fejős tehenet ítéltek. Nem tudjuk, mennyit szerzett Márton Tamás halála óta, vagyis mennyivel volt több a „minden”, aminek a felén osztozni kellett, mint amennyi a születendő gyerek nagyapjától valamikor ténylegesen maradt. Így az sem világos, jól járt-e Kovács Györgyné, vagy kisémmizték. Bizonyos viszont, hogy az úriszék figyelembe vette azt a kivételesen nagy teljesítményt, amellyel Kovács Márton nőtlenül nevelt fel öt gyereket.

Egy másik nagyon jó példája a szokatlannak egy jobbágylány, Asztalos Zsuzska, akit hol így, hol Zsuzsának, Zsuzsannának neveznek a források.⁷ Rendkívüli egyéniség lehetett, mert bár fivére is volt, nő léte önmagában gazdálkodott. Sárospatakon élt, nem ment férjhez, de azt hiszem, legalábbis átmenetileg volt élettársa, mert egy időben nála lakott bizonyos Mészáros Mihály. Zsuzska még mint kislány vesztette el a szüleit, s „Asztalos András árvája” meghatározással szerepelt az 1693. évi urbáriumban. Akkor néhai apja telkének közelében, vagyis szomszédoknál, vagy talán rokonoknál élt, de hamarosan önállósította magát. A család telkére költözött, sőt saját házat épített. Ezt onnan tudjuk, hogy az 1704. évi urbárium a telek tulajdonosaként tüntette fel, és azt jegyezte meg, miszerint a lány adómentes, mert „ez idején”, azaz nem régen épített házat.

Az önállósággal Zsuzska nehezen boldogult, de helytállt. 1707-ben – elképesztően szokatlan módon – találkozott az uradalom akkori tulajdonosával, II. Rákóczi Ferencel is, aki a szabadságharc egyik nehéz időszakában, az év őszén rövid ideig Patakon tartózkodott. Zsuzsának sok urasági emberrel kellett jó kapcsolatban lennie ahhoz, hogy ezt elérje. A legbékésebb időkben sem volt úzus jobbágyokat szolgáltatásaik ügyében a földesúr elé engedni. Asztalos Zsuzsannáról mégis az úr által aláírt levél tudatja az uradalom illetékesével azt, miszerint „nyomorult és majdnem koldushoz hasonló volta” miatt szőleje élete végéig mentes a dézsmafizetés terhe alól. A helyzet ábrázolása kissé túldramatizáltnak látszik. Zsuzska aligha volt valóban koldusszegény, ha néhány évvel korábban saját házat épített és szőlőt tudott fenntartani. Az bizonyos, hogy olyan esztendőket vésztelt át önállóan, sárospataki telektulajdonosként, amelyeknek során sok férfi ment tönkre vagy menekült el erről a vidékről.

A különbözőség ismervének tűnhet aztán az is, hogy keveset vagy sokat lehet-e megtudni valakiről. Logikus lenne arra gondolni, miszerint minél többet teljesítettek emberek, annál több adat maradt fenn róluk. Ilyen összefüggés azonban valóságosan nem létezik. Főként jobbágyoknál nem lehet rá számítani. Róluk az esetek többségében a nevükön túl nem tudunk semmit, sokszor még azt sem. Általában a legmagasabb szinten teljesítő jobbágyokról is legfeljebb egy-két adat maradt fenn. Ilyen értelemben szabályos az, ami Galambos Bálintné esetében történt. A 17. század elejéről származó néhány adata szerint több telekből álló jobbágygazdaságot tartott fenn. Tárgyalt róla az urasággal is, de semmi közelebbit nem tudunk róla. Még arról sincs fogalmunk, hogyan építette fel Galambosné a bonyolult gazdaságot.⁸ Másoknál, és rendszerint, az sem derül ki, kellene-e róluk a nevükön vagy az életkorukon, esetleg más, véletlenül megismerhető jellemzőjükön kívül többet is tudnunk. Ilyen például a hatvanéves Sarka Gergely a

⁷ A szövegben említett források Asztalos Zsuzskáról: MNL OL U et C 41/22, 1693; *Uo.*, 11/13, 1704; II. Rákóczi Ferencnek a lány szőleje felszabadításáról a pataki provizorhoz írt 1707. október 8-án kelt levele: MNL OL E 197 Rákóczi-Trautson levéltár 19. cs. 2. f., számozatlan.

⁸ Galambosné levelei Batthyány Ádámhoz: MNL OL P 1322, Batthyány család levéltára, 43. Kérvények: 347, 349.

Komárom megyei Császáron.⁹ Vagy a negyvenesztendő Szalai Mátyás a Nyitra megyei Csetényben és Kasok András felesége, Katarina a Sáros megyei Kurimán.¹⁰ Ugyanígy Bencze Anna, akit harminchat évesen a „honesto virgo” meghatározással illettek.¹¹ Sok lánynéven emlegetett nőről viszont kiderül, hogy nem hajadonok, hanem férjes asszonyok vagy özvegyek. Még olyan eset is előfordult, mint Bakai Katáé, akit a városi könyv Patakon így, lánynéven nevezett meg, de hozzátette: „néhai vitézlő Ferenczy Gergelynek, mostan pedig vitézlő Dékány Lőrincnek felesége.”¹²

A Bakai-jelenség

Erről a Bakai Katáról a férjek nevén kívül nem sokat tudok, mégis az ő családjának egyébként gyér adatai döbentettek rá arra, hogy a jobbágyok családait nem lehet a társadalom más egységeiről leválasztani, a jobbágyok családi viszonyait, mindennapjaikat nem lehet a társadalom más egységeinek viszonyaitól és mindennapjaiktól elválasztva tárgyalni. Mert Kata családjához hasonló kétségtelenül sok volt.

A kiindulás az, hogy Bakaiék jobbágyok voltak. Sárospataknak a vártól délre fekvő városrészében, az Alsóhóstátban lévő jobbágytelken gazdálkodtak. Azonban úgy látszik, nem voltak megelégedve társadalmi státusukkal, vagy talán csak a véletlen vezette őket. Két Bakai mindenesetre, az itt emlegetett Kata és egy Péter nevű Bakai bizonyosan kikerült a jobbágyi állapotból. Nemrégén még úgy írtam volna, kitörtek a jobbágyi létből, ma már tudatosan nem használok a két Bakai társadalmi helyzetének változására drámai fordulatot jelentő szót. Az ő esetükből ugyanis ugyanazt lehet érzékelni, mint sok másból: a jobbágyi lét és a nemesi lét a 16–17. században sok ponton érintkezett.

A gyéren fennmaradt adatok szerint Kata kezdte, aki két nemesi állapotú férfival kötött házasságot. Vitézlő Ferenczy Gergely és Dékány Lőrinc ugyanis, mivel a kortársak csak nemeseket illettek a vitézlő címmel, nem lehetett más, mint nemes ember. Ez azt jelenti, hogy a jobbágy lány Bakai Kata nem vált ugyan nemessé, de nemesi családok szerves tagja lett. Az ő gyermekei pedig nemesnek születtek. Werbőczy István, a jogtudós, aki az ilyen, egyenlőtlen felek között kötött házasságból származó gyerekek társadalmi státusáról is tájékoztat, így írta: „...a nemes apától és nem nemes anyától született utódokat valóságos és igaz nemeseknek tekintjük.”¹³ Ez a tényállás azért gondolkodtatott el, mert bár nem tudom, születtek-e Katának gyerekei, az a nemesekkel kötött házasságainak pusztán ténye alapján is világos, hogy jobbágy lány létére nem volt a nemesség társaságában idegen, és a nemesek vagy egyes nemesek sem tekintették őket maguktól idegennek. A jobbágylány, valószínűleg a szülei is, nemesek környezetében forogtak, különben már Kata első házassága sem jött volna létre. A második viszont, nemes özvegye és nemes ember között, mintegy természetesen adódhatott.

A kortársak talán már Kata első házasságát is természetesnek tekintették, mert az övéhez hasonló házasságok gyakran fordulhattak elő. És itt nemcsak a jobbágy lányok és nemes férfiak házasságaira gondolok, hanem a fordított irányban egyenlőtlen kapcsolatokra, a jobbágy férfiak és nemes lányok közöttiekre is. Ott a gyerekek státusa fordítva alakult. Ahogyan Werbőczy írja: „...azokat, akiknek csak anyjuk nemes, de apjuk nem nemes, valóságos nemeseknek nem mondhatjuk, hacsak a király az asszonyt a királyi jogok valóságos örökösévé nem tette és nem fiúsította.”¹⁴ Vagyis a nem nemes apák gyerekeit végső soron éppen úgy királyi kegy tehetette nemeské, ahogyan a nemesi állapot általában királyi adományból származott.

⁹ Úriszéki tanúkihallgatás jegyzőkönyve, 1631. *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768*, I, kiad. SCHRAM Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983, 431.

¹⁰ Úriszéki tanúkihallgatás jegyzőkönyve, 1531. *Ua.*, Uő, III, 1982. 249.

¹¹ Úriszéki tanúkihallgatás jegyzőkönyve, 1531. SCHRAM, *i. m.*, 1983, 31.

¹² *Protocollum Iudicis Primarii et Oppidi Saros Nagy Patak*. Sárospataki Református Kollégium Levéltára SD I. 4./TJ 1-5. 1. 152.

¹³ Stephanus WERBŐCZY, *Tripartitum opus Iuris consuetudinarii inlyti regni Hungariae*, 1, 7 (sok kiadás).

¹⁴ *Uo.*

Egyébként úgy látszik, hogy a társadalmilag vegyes házasságok között ezek az utóbbiak, a nemes nők és nem nemes férfiak házasságai lehettek a másik fajtánál, a nemes férfiak és nem nemes lányokéinál gyakoriabbak. Vagy talán csak ezek kívántak több szabályozást. A magyar törvények mindenesetre többször is foglalkoztak a nemes lányok lefelé férjhez menéséből adódó problémákkal.

A lányoknak kötelezően járó örökségről, a leánynegyedről rendelkező törvények és a szokásjog következetesen, vagyis az ügy valamennyi előfordulása esetében, szól a rangjuk alatt házasságra lépő lányok helyzetéről. Részint a lány házasság utáni társadalmi státusát, részint a férj birtokjogi viszonyait tisztázzák. A megfelelő cikkelynek 1435-ben ez volt a címe: „A nemeseknek olyan leányairól, akik paraszt emberhez mennek férjhez”, és azt mondta ki, hogy – ha a házasság a család jóváhagyásával kötött, akkor – a férjnek „országunk szokása szerint az ilyen leánynegyed fejében járó birtokba örökös joggal kell belépnie és benne maradnia.”¹⁵ 1486-ban, Mátyás király egyik országgyűlésén a rangjuk alatt férjhez menő lányok státusára került a hangsúly: „az ilyen leányt apjának vagy fivérének nemes módjára kell ama leánynegyed birtokában hagyni és megtartani.”¹⁶ Majd egészen a 18. század végéig ismétlődtek a hasonló tartalmú törvények, amiből először is arra lehet következtetni, hogy a társadalmi értelemben lefelé férjhez menő lányok esetei gyakoriak voltak, különben az országgyűlések nem foglalkoztak volna velük. Ezeknek a törvényeknek az ismétlődéséből részint az világos, hogy a mindennapokban voltak viták a szóban forgó lányok, illetve a férjek birtokjogáról.

A társadalmi értelemben vegyes házasságok tehát a külvilág, a környezet szemében távolról sem lehettek problémamentesek. Érdekes volna külön is foglalkozni velük. Érdekes azonban, hogy nincsenek jelek arra, mintha a származás különbsége a házasságon belül szokatlan feszültség forrása lett volna. Mert sok házasság volt tele ellentétekkel, férjek és feleségek sokféle viszálját lehet leírni, de nincs közöttük olyan, amelynél azt éreztem volna, hogy az ok a felek társadalmi különbségéből adódott.¹⁷ Nem éreztem továbbá azt sem, mintha ennek a feszültségforrásnak a hiánya magyarázatra szorulna. Ahelyett a Bakai Kata házasságairól szólóan itt többször leírt következtetést hangsúlyoznám, miszerint a jobbágyi létet nem szabad a társadalom egészének életéről leszakítva szemlélni.

Ugyanerre a következtetésre, a jobbágyság és a társadalom más részeinek kapcsolatára utal a Kata fivérééről, Bakai Péterről összeálló kép. Ő, miután a sárospataki Alsóhóstátban lévő jobbágytelken felnőtt, a wittenbergi egyetemre ment, ahova 1590-ben két másik magyar diákkal együtt iratkozott be.¹⁸ Előzőleg minden valószínűség szerint a már akkor is magas szinten oktató pataki kollégiumba járt. Ott a kisiskolások, rendszerint helybeliek, nem bennlakók voltak, hanem naponta hazamehettek. Csak azt kötötték a lelkükre, hogy otthon is fegyelmezetten viselkedjenek.

Nem tudjuk, aztán Bakai Péter hol volt, mit csinált Wittenberg után, de az bizonyos, hogy valamikor 1631 előtt visszatért Sárospatakra. Az 1631-es urbárium szerint „skólamester” volt, aki természetesen nem tartozott földesúri szolgáltatásokkal, a kollégiumhoz közel lakott, de akkori lakásától nem messze saját háza is állt.¹⁹ Megint nem tudjuk, honnan volt pénze a jó helyen, nyilván nagy költséggel épített házra. Talán valami jövedelmező állása volt valahol az egyetem után, talán a családjától kapott anyagi segítséget. Ez a feltételezés abból a tényből adódik, hogy a Bakai család többi tagja továbbra is az alsóhóstáti telken élt. Péter oda nem költözött vissza: mielőtt saját háza felépült volna, másutt vett szállást. De nyilvánvalóan nem szakította meg kapcsolatait a családjával. Ha múltját vagy származását meg akarja tagadni, egyszerűbb lett volna nem visszatérnie Patakra. Mert azt sem tudjuk ugyan, mennyi ideig volt

¹⁵ 1435. II. XIX. tc.

¹⁶ 1486. XXVI. tc. 11. §.

¹⁷ Lásd: PÉTER Katalin, *Házasság a régi Magyarországon: 16–17. század*, Bp., L'Harmattan, 2008.

¹⁸ *Album Academiae Vitebergensis [...] ex autographo editum*, II, 375. <<https://archive.org/albumacademiae>> [2016. 03.07.]

¹⁹ Sárospatak 1631-ben felvett urbárium: MNL OL E 156 U et C 40/39.

távol, 1631-et megelőzően ugyanis sokáig hiányoznak az összeírások, de sok értelmiségi személy pályaképe alapján köztudott az, miszerint egyetemjárás után az emberek gyakran itthon is különböző települések között vándoroltak.

A jobbágyi származású „skólamester”, Bakai Péter hazatért, de hazament több, külföldi egyetem látogatásával értelmiséggé vált jobbágy is. Más jobbágyszármazású értelmiségiek viszont esetleg a környéken vagy másutt tevékenykedtek. Itt most csak a pataki jobbágyok közül egyetemen megfordult értelmiségieknek a 16–17. századból ismert eseteit veszem számba. Daru János egy felsőhóstáti jobbágycsalád fia volt, Wittenbergben tanult, majd – az 1568-as uradalmi összeírás szerint – prédikátorként szolgált Sárospatakon.²⁰ Két külföldi egyetem, Heidelberg és Marburg látogatása után jött vissza átmenetileg Sárospatakra az irodalomtörténetben is ismert kiválóság, Pataki Füsüs János, egy felsőhóstáti jobbágy, az 1593-ban főbíróvá tett Füsüs Miklós fia.²¹ Heidelbergből tért haza Körösi Sámuel, akinek családtagjai 1560 óta éltek jobbágyként Sárospatakon, ő pedig mint megbecsült kollégiumi professzor lakott, ahogyan egy 18. század elején felvett összeírás tanúsítja, a pataki várat körülvevő, előkelő Belsővárosban.²²

Legjobb tudomásom szerint viszont nem tért vissza Sárospatakra Monos Tamás, egy felsőhóstáti jobbágycsalád fia, aki 1568-ban iratkozott be a wittenbergi egyetemre.²³ Aztán csak a keresztnéve ismert annak a pataki jobbágyfiúnak, Demeternek, aki a szepességi lelkészek testületétől kapott 50 dénár segélyt 1567-ben ahhoz, hogy Wittenbergbe menjen egyetemre.²⁴ A sok Kádas nevű sárospataki jobbágy közül bizonyos Ferencről a Sárospataki Kollégium anyakönyvébe utólag tett megjegyzésből derül ki, hogy külföldi egyetemről hazatérve a szülőhelyéhez közeli Keresztúron tanított, majd ott halt meg 1702-ben.²⁵

Ezek tehát a Bakai Péterhez hasonlóan Sárospatakról a 16–17. században külföldi egyetemre kijutott jobbágyok ismert esetei. A kört az egyetemek névsorainak módszeres áttekintésével bizonyosan lehetne még tágítani. Vagy más helységek ugyanilyen természetű adatai is tanulságosak lennének. Ezt az utóbbi tényért említem, mert – ha a jobbágyok egyetemre járása szempontjából nézi valaki a patakiak adatait – könnyen felmerülhet az a meggondolás, miszerint Sárospatak nem volt tipikus; az itteni magas színvonalú iskola sajátos művelődési igényeket támasztott.²⁶

Én azonban itt nem a jobbágyok egyetemre járását mint olyat kívántam bemutatni. Ahelyett a Bakai Péter külföldi tanulásával indult gondolatmenetet a Bakai Kata két házasságából következő tanulságok kiegészítésének szánom. Kata és sok más jobbágylány nemesekhez ment férjhez, általuk házassággal került más társadalmi minőség egyes jobbágycsaládokba. Péter és sok más jobbágyfiú magasan képzett értelmiséggé vált, és akár szülőhelyükre tértek vissza, akár nem, az ő tanulásukkal értelmiségi minőség került családjukba. Egyes jobbágycsaládoknak

²⁰ Daru nevű jobbágycsalád az 1554-ben felvett sárospataki urbáriumban: MNL OL E 156 U et C 13/36. Johannes Daru Wittenbergben: *Album Academiae Witebergensis*, II, 310. Daru János pataki prédikátor járandósága: MNL OL E 210 Miscellanea 114 t. nr. 2. 1568.

²¹ Füsüs János pataki főbíró: *Protocollum Saros Nagy Patak I.* 109. Pataki Füsüs János minden irodalomtörténetben és megfelelő témájú lexikonban szerepel, de nincs saját életrajza.

²² Körösivel az iskolatörténetek nem foglalkoznak. Az 1704-ben felvett urbárium szerint a Belsővárosban lakott mint professzor: MNL OL E 156 U et C 11/13.

²³ Monos tevékenységéről Patakon az egyetem előtt: SZABÓ András, *A késő humanizmus irodalma Sárospatakon (1558–1598)*, Debrecen, Hernád, 2004, 44–45.

²⁴ A szepességi huszonnégy királyi plébános társulatának jegyzőkönyvét idézi: *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából*, II, szerk. BUNYITAY Vince, RAPAICS Rajmund, KARÁCSONYI János, Bp., Szent István Társulat, 1904, 427.

²⁵ HÖRCSIK Richárd, *A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777*, Sárospatak, Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, 1998, 189.

²⁶ Kubinyi András az egyetemjárás alapján korábbi viszonyokról szólva állapított meg a városfejlődésben csoportokat. Sárospatakat bármilyen sajátosság jelzése nélkül az utolsóba sorolta. Gondolom, becsléssel dolgozhatott, mert Patak lakóiról nincsenek a középkorból származó névsoraink, úgyhogy nem lehet egyetemi anyakönyvekben akkori sárospatakiakat felismerni. Kubinyi városhálózat-konceptiója az érlelés különböző fázisaiban, többször is megjelent. Utolsó verziója: KUBINYI András, *A magyarországi városhálózat XIV–XV. századi fejlődésének néhány kérdése*, *Történelmi Szemle*, 46(2004/1–2), 1–30.

lettek értelmiségi tagjai. És talán Sárospatakon több ilyen eset volt, mint másutt, de a lényeg nem a számokban, hanem az elvben van, abban, hogy a jobbágyok elmehettek, és el is mentek külföldre tanulni.

A jobbágyok társadalmi és művelődési kapcsolatai bonyolult összefüggésekre utalnak. Jó lenne valamilyen számokat ismerni róluk, a nemesekhez férjhez ment jobbágy lányok, illetve a nemes lánnyal házasodó jobbágy férfiak számát, vagy azokét a jobbágy fiatalokét, akik külföldi egyetemeken jártak. Jó volna, ha legalább nagyjából ismernénk a társadalmilag vegyes házasságot nem kötő és egyetemre nem járó társaikhoz viszonyított arányukat. Ezek azonban reménytelen vágyak. A korból fennmaradt források természete kizárja a teljesülésüket. Azért merem azonban bizonyosan állítani, hogy az ilyen kapcsolatok inkább mindennaposak, mint kivételesek voltak, mert egyetlen jobbágycsalád gyér adataival is meg lehetett fogni őket. Ebből a megfontolásból akasztottam azokra a bonyolult összefüggésekre, amelyek szerint a jobbágyság sok szálon kapcsolódik a társadalom más egységeihez, a Bakai-jelenség nevet.

Ez az elnevezés logikusnak látszik és helyesnek. Csupán annyi hibája van, hogy Monok István adatai szerint az a Bakai Péter, aki 1590-ben beiratkozott Wittenbergben, erősen gyöngyösi kötődésű volt. Míg egyetemre járt, többször közvetített a gyöngyösi és a wittenbergi magyar bursa között, valamint egy máig fennmaradt forrás „scholarcha Giöngyösiensis”-nek nevezi őt.²⁷ Márpedig Gyöngyös és Patak között különös kapcsolatokról nem tudok, ami Bakai sárospataki eredetét, majd később ottani tanárságát és lakását nem zárja ugyan ki, de az adatok diszharmóniája erősen elgondolkoztat. Nincs itt valami zavar az idővel? Lehetett két Bakai Péter egyszerre Wittenbergben? Működhetett két Bakai Péter tanár itthon nagyjából egyidejűleg? Vagy tévesen azonosítottam Bakai Kata fivérét mint wittenbergi diákot? A kérdéseket hosszan lehetne sorolni. Nem tudom, kísérletezem-e valaha a megválaszolásukkal. Azt hiszem, egyszerűbb más nevet adni annak, amit itt Bakai-jelenségnek nevezek.

²⁷ MONOK István, *A gyöngyösi gyülekezet lelkészei és tanítói 1557–1710*, Bp., Ráday Gyűjtemény, 1986 (A Ráday Gyűjtemény Füzetei, 1), 15.